

Πρεβεζάνικα Χρονικά

Αρ. 29-30 (1993)

ΠΡΕΒΕΖΑΝΙΚΑ ΧΡΟΝΙΚΑ, 29-30 (1993)

Ο μυθιστοριογράφος Στέφανος Θ. Ξένος (1821-1894)

Μ. Μ. Παπαϊωάννου

Copyright © 1970, Μ. Μ. Παπαϊωάννου

Άδεια χρήσης [Creative Commons Αναφορά 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

Παπαϊωάννου Μ. Μ. (2022). Ο μυθιστοριογράφος Στέφανος Θ. Ξένος (1821-1894). *Πρεβεζάνικα Χρονικά*, (29-30), 143–153. ανακτήθηκε από <https://ejournals.epublishing.ekt.gr/index.php/prevchr/article/view/29545>

Μ.Μ. ΠΑΠΑΪΩΑΝΝΟΥ

Κριτικός Λογοτεχνίας

Ο μυθιστοριογράφος Στέφανος Θ. Ξένος (1821 - 1894)

Στην ετήσια έκδοση "Ποικίλη Στοά" (1895) ο διευθυντής της Μεγάλης εφημερίδας "Αιών" Τιμολέων Ι. Φιλήμων, γιος του ιστορικού της ελληνικής επανάστασης του Εικοσιένα Ι. Φιλήμονα, δημοσίευσε εκτενέστατη βιογραφία και εργογραφία του μυθιστοριογράφου Στέφανου Θ. Ξένου.

Δίνω την αρχή της:

«*Εν οικία πενιχρά, μονωρόφω και ταπεινή, εκ δύο δωματείων και μόνων συγκειμένη, παρά νεοχάρακτον δε οδόν εν απωτάτη της πόλεως συνοικία, υπό την Ακρόπολιν και ουχί πολύ μακράν του δημοτικού μακελείου χαραχθείσαν εγειρομένη εξέπνευσε, τη 5 Ιουλίου 1894 ο Στέφανος Θ. Ξένος, μηδέν άλλο παρ' εαυτόν έχων, όπως κλείση τους οφθαλμούς αυτού, ή γηραιάν οικέτιδα και δυο ή τρεις εκ των γειτόνων κατοίκων, τέως αγνώστων αυτώ. Εις την ασήμαντον και μικροσκοπικήν κατοικίαν*

αυτήν εύρε καταφύγιον και σκέπην ο υπό ανιάτου, χρόνιον χαρακτήρα ήδη μετειληφότος νοσήματος, προσβληθείς γηραιός ανήρ, ουχί εξ ιδιορρυθμίας ή εξ ασυγγνώστου φιλαργυρίας· και εν ταις Αθήναις μνημονεύονται ουχί ολίγοι οι εν στερήσεσι και εξ ασιτίας σχεδόν εν τρώγλαις αποθανόντες, αλλ' όμως την επαύριον του θανάτου αυτών καταδειχθέντες κάτοχοι μεγάλου πλούτου και αφθόνου χρήματος. Ο Στέφανος Ξένος κατοικίαν εύρεν, εν ούτως αποκέντρω και πενιχρά σκέπη, διότι δι' ευθηνότερου ενοικίου, δεν ήτο δυνατόν να ευρεθή κατοικία, εν συνοικία ετέρα της πόλεως, εκ των παλαιότερων και μάλλον κατωκημένων. Τη επαύριον δε, τη 6 Ιουλίου, εκηδεύετο, σχεδόν άγνωστος, ολίγοι δε συνώδευσαν αυτόν μέχρι του τάφου».

Και όμως, συνεχίζει ο Τιμολέων Φιλήμων, αυτός που πέθανε μέσα σε

τέτοια φτώχεια και κηδεύτηκε χωρίς παράτες, είχε γεννηθεί μέσα στα πλούτη και σε οικογένεια, που διακρίθηκε στα προεπαναστατικά χρόνια, αλλά και στον αγώνα για την ανεξαρτησία της Ελλάδας. Αλλά και μετά έζησε σ' ένα από τα ιστορικότερα κέντρα του επιγείου πλούτου, στο Λονδίνο σε πολυδύναμο οίκημα άφθονα και πλούσια στολισμένο με αριστουργήματα τέχνης. Πέρα απ' αυτά ο βιογράφος του σημειώνει πως «ο Ξένος έγινε δεκτός σαν ίσος προς ίσους στην κυρίαρχη μερίδα της αγγλικής κοινωνίας, πράγμα που δεν το συνήθιζε για τους ξένους.

Ο Ξένος τελείωσε τη ζωή στην Αθήνα όπως την άρχισε στο Λονδίνο το 1847. Φτωχός εμπορούπάλληλος στην αρχή, με την επιμονή και την εργατικότητά του μέσα σε λίγα χρόνια πέτυχε να δημιουργήσει στόλο από εικοσιπέντε ατμοκίνητα πλοία και να γίνει ο αποκλειστικός μεταφορέας του εμπορίου του Δούναβη. Όμως ο Κριμαϊκός πόλεμος (1853) ήταν η καταστροφή του, γιατί η Τουρκία σταμάτησε να του πληρώνει τα χρέη της, πράγμα που τον ανάγκασε να πουλήσει τα πλοία του στους Άγγλους ανταγωνιστές του. Αυτό του έδωσε τη δυνατότητα να ξεχρεωθεί και να του περισσέψει ένα σεβαστό κεφάλαιο. Αλλά δεν υπήρξε ο πλουτοκράτης που με κάθε θυσία θα φρόντιζε και να διατηρεί τον πλούτο του και διαρκώς να τον αυξάνει.

«Ως ιδιώτης», αναφέρει ο βιογράφος του, «ανεδείχθη καθ' όλην την ζωήν αυτού, εκ των εξαιρέτων και σπανίων χαρακτήρων. Ην αφειδής εν τη προς τους φίλους συνδρομήν, και προς αγνώστους έτι, αλλ'

ους εύρισκε στενοχωρημένους εν τω βίω. Κολοσσιαία εισί τα ποσά, άτινα εδαπάνησεν εις ανακούφισιν της πενίας ή των δυσχερειών ουχί εναριθμών. Η ελευθεριότης αυτού περί την ελεημοσύνην κατέστη παροιμιακή, ήτις δε ουκ ολίγον συνετέλεσε και αύτη εις την περί τα τέλη του βίου κατατρυχήσασαν αυτόν στέρησιν, πολλάκις και μέχρις αυτού του επιουσίου άρτου. Τα εμπορικά βιβλία αυτού, ευρεθέντα μετά την διάλυσιν της ατμοπλοϊκής Εταιρίας του, εβεβαίωσαν δι' αναμφισβητήτων αριθμών, ότι κατά τα εξ τελευταία έτη της διαρκείας της Εταιρίας, εταξίδευσαν εις τους διαφόρους λιμένας της Μεσογείου τετρακισχίλιοι Έλληνες και Ελληνίδες, πτωχοί και πενόμενοι, δι' ους εδαπανήθησαν και της τροφής περιλαμβανομένης, 32.000 λίραι στερλίνας, υπολογιζομένης, δι' έκαστον άτομον της δαπάνης εις οκτώ λίρας. Βεβαίως κατά πολύ ανώτερον είναι το ποσόν, όπερ εδαπανήθη εις υποστήριξιν υπάρξεων φιλικών και συμπαθών τω Ξένω, αλλ' έν πλήρει τη μυστικότητι κατά την ευαγγελικήν εντολήν».

Ακόμα πιο γενναίος ήταν στις δημόσιες εισφορές του. Σύλλογοι και πνευματικά ιδρύματα της ελεύθερης και δούλης Ελλάδας τον αναφέρουν σαν ένα από τους πιο πρόθυμους ευεργέτες τους. Στη δημόσια Πινακοθήκη πρόσφερε δεκατέσσερες ελαιογραφίες, μέσα σ' αυτές και μια του Κορένσιου ("Η ανατροφή του Έρωτα") που θεωρείται η πραγματικά γνήσια. Αυτοί οι πίνακες μεγάλου μεγέθους, μέσα σε κατάχρυσες κορνίζες «εισίν αι κυριώταται της ισχυοτάτης Πινακοθήκης της Ελλάδος».

Φαίνεται πως αιτία της φτώχειας του δεν ήταν μόνο οι επιχειρησιακές αποτυχίες του, ή και η ανοιχτοχεριά του. Όταν γύρισε στην Ελλάδα προσβλήθηκε από το μικρόβιο της πολιτικής, και αυτή η αρρώστια είναι καταβόθρα και θησαυρών.

Είναι χαρακτηριστικό, ότι ορισμένες φορές που απέτυχε υποσκελίστηκε στον εκλογικό συναγωνισμό από αντιπάλους εντελώς διαφορετικής ηθικής. Κάποτε στη διεκδίκηση της δημαρχίας της Αθήνας, έχασε την εκλογή γιατί υπερψηφίστηκε ο πρόσωπος της λονδρέζικης κάστας των Μελάδων. Ενώ σε μια άλλη περίπτωση στις βουλευτικές εκλογές των Κυκλάδων νικήθηκε από τον αντίθετό του τραπεζίτη Στέφανο Σκουλούδη, κανοπινό βασιλικό γερμανόφιλο πρωθυπουργό, γνωστό από την παράδοση στους Γερμανούς του 4ου σώματος στρατού στον πρώτο παγκόσμιο πόλεμο (οχυρό Ρούπελ).

Ο πολιτικός προσανατολισμός του Στέφανου Ξένου ήταν φιλικός προς την Αγγλία. Η προσαρμογή του στο αγγλικό περιβάλλον ήταν τέτοια που οι Άγγλοι δεν τον ξεχώριζαν από συμπατριώτη τους. Ενώ όταν είχε εγκατασταθεί στο Λονδίνο δεν ήξερε τη γλώσσα του τόπου, μετά ήταν τόση η αφομοίωσή του που ακόμα και η ελληνική ομιλία του είχε πάρει την αγγλική προφορά. Αυτό φαίνονταν και στο γράψιμο της ελληνικής· είχε επηρεαστεί από την αγγλική έκφραση. Έγραφε τα αγγλικά με τόση ευκολία όσο και τα ελληνικά.

Όταν επισκέπτονταν την Ελλάδα οι παρατηρήσεις του είχαν το βρετανικό φλέγμα. Έβλεπε και έκρινε τα

ελληνικά πράγματα ανεπηρέαστος από συναισθηματισμούς, αντικειμενικά, ακόμα και ψυχρά. Σ' αυτό έπαιξε οπωσδήποτε ρόλο και ο εξοντωτικός δικαστικός διωγμός του πατέρα του Έλληνα προξένου στη Σμύρνη κατά τα χρόνια του Κριμαϊκού πολέμου. Αυτό ήταν απλά ένα επεισόδιο στην πολιτική του κατά του Όθωνα.

Ο Ξένος αποδέχονταν την αγγλική πολιτική κατά του Όθωνα· η Αγγλία ήθελε ν' απαλλαγεί από το Βαυαρό κάτοχο του ελληνικού θρόνου για ένα πρόσθετο λόγο· επιχείρησε με εθελοντικά σώματα συγκροτημένα από Έλληνες αξιωματικούς παραιτημένους εικονικά από το Στρατό, να ελευθερώσουν τη Θεσσαλία και την Ήπειρο. Επειδή η εισβολή αυτή έθιγε την ακεραιότητα της Τουρκίας, και απασχολούσε την προσοχή της από τον πόλεμό της με την Ρωσία, οι Αγγλογάλλοι κάναν, εκτός των άλλων επεμβάσεων, την κατοχή του Πειραιά το 1854 και σχεδίασαν το διώξιμο του Όθωνα από την Ελλάδα, που πραγματοποίησαν τον Οκτώβριο του 1862 χρησιμοποιώντας στο έπακρο τη λαϊκή δυσαρέσκεια.

Ο Ξένος πήρε τότε δραστήριο μέρος στο κίνημα κατά του Όθωνα. Εγκαινίασε την έκδοση, στο Λονδίνο του πολυτελέστατου εικονογραφημένου εβδομαδιαίου "Βρετανικού Αστέρα". Η πολιτική του ήταν αγγλόφιλη, αντιρωσική. Όσο για τη στάση απέναντι της Τουρκίας, αν και ήταν μεγαλοϊδεάτης έκλινε προς την ιδέα της ελληνοτουρκικής ομοσπονδίας· αυτός ήταν ο στόχος του θεατρικού του έργου "Οι Χρυσοκάνθαροι" που έγραψε στην τελευταία δεκαετία της ζωής του (1887).

Στην ομοσπονδία αυτή κατέληξε απογοητευμένος από την πολιτεία του Γεωργίου του Α', βασιλιά τοποθετημένου στον ελληνικό θρόνο από την Αγγλία, έχοντας την ελπίδα πως μια τέτοια ένωση θα βοηθούσε τις δυο χώρες να απαλλαγούν από τη δυναστεία των μεγάλων δυνάμεων, που μόνο δεινά προκαλούσε στους Έλληνες και Τούρκους γείτονες.

Ο Ξένος όταν γύρισε για να εγκατασταθεί μόνιμα στην πατρίδα του εγκατέλειψε πολλές από τις προηγούμενες πολιτικές αντιλήψεις του. Με την αντικατάσταση του Όθωνα από τον Γεώργιο Α' διεπίστωνε πως η Ελλάδα πήγαινε από το κακό στο χειρότερο και τίποτα δεν φαινόταν στο ορίζοντα πως θα διορθώνονταν η κατάσταση. Η εξαχρείωση της πολιτικής εξακολουθούσε να εντείνεται. Η απελπισία σπρώχνει στην απαισιοδοξία και αυτή στο ρεαλισμό. Στα χρόνια που ζούσε στην Ελλάδα, στα γηρατιά του, είχε πάψει να εξιδανικεύει τις καταστάσεις. Το όραμά της είχε αντικατασταθεί από τις χρηματιστικές επιχειρήσεις του Ανδρέα Συγγρού και των συνεταίρων του τραπεζιτών, που την οδήγησαν στο βάραθρο της χρεωκοπίας.

Δείγμα αυτής της στροφής του προς τη ρεαλιστική λογική είναι και το ότι συμπεριλαμβάνονταν στους τακτικούς συντάκτες των δυο επαναστατικών αστικών εφημερίδων, ("Νέες Ιδέες" των αδελφών Αγγελόπουλων-Αθανάτων και του Αρ. Οικονόμου και "Ακρόπολη" του Βλάση Γαβριηλίδη). Οι εφημερίδες αυτές δεν ήταν μόνο αντι-τρικουπικές μα και εναντίον των λυμαιώνων του δημόσιου και ιδιωτικού πλούτου με τα τοκο-

γλυφικά δάνεια προς το κράτος και τα χρηματιστηριακά παιχνίδια που εμπόδισαν τη νεαρή παραγωγική αστική τάξη ν' αναπτυχθεί.

Ανάμεσα σ' αυτούς που άσκησαν οξύτατη κριτική κατά των πολιτικών κομμάτων της εξουσίας ήταν και ο Στέφανος Θ. Ξένος. Τους χρηματιστές και τοκογλύφους δανειστής του κράτους τους στιγμάτισε με την ανεξίτηλη στάμπα "χρυσοκάνθαροι". Αν και πέρασε πάνω από αιώνας από τότε που τους την κόλλησε, δεν λέει να σβήσει. Εξακολουθεί να χρησιμοποιείται για την παρασιτική πλουτοκρατία.

Το έργο του Στέφ. Θ. Ξένου είναι πολύτομο και απειροσέλιδο. Είχε αρχίσει να γράφει το πρώτο δίτομο μυθιστόρημά του "Ο διάβολος εν Τουρκία" έφηβος, πριν φύγει από τη γενέθλια Σμύρνη για την Αθήνα. Σε όλα τα ταξίδια του ως το Λονδίνο το 1847 το κουβαλούσε μαζί του στις βαλίτσες. Το θυμήθηκε όταν άνεργος άκουσε από τους φίλους του πως για να πετύχεις στην αγγλική κοινωνία πρέπει να δείξεις ότι είσαι κάποιος, έχεις όνομα. Τόλμησε λοιπόν να παρουσιαστεί ως συγγραφέας με τη μετάφραση στ' αγγλικά· πλήρωσε κάποιον μεταφραστή και δεν άργησε ν' αποκτήσει τη φήμη που του ήταν απαραίτητη για να συμπεριληφθεί όχι μόνο στην κοινωνία με ένα όνομα, αλλά και στους φιλολογικούς κύκλους της Αγγλίας.

Το μυθιστόρημά του έγινε δεκτό από την κριτική και από το αναγνωστικό κοινό. Είναι τόσο εύκολο να πετύχει κανείς λογοτέχνης στο εξωτερικό; Η περίπτωση του Στέφανου

Ξένου το βεβαιώνει. Αλλ' αυτή η περίπτωση απαιτεί ορισμένες προϋποθέσεις ή τουλάχιστον μια από τις πολλές, να είναι ηθογραφικό μιας άλλης χώρας, μιας άλλης ηπείρου, το θέμα του να είναι εξωτικό, έστω κι αν δεν έχει όλα τα γνωρίσματα του καλού γραψίματος. Και "Ο διάβολος εν Τουρκία" ήταν ένα έργο τέτοιο· παρουσίαζε στο αγγλικό αναγνωστικό κοινό μια καθυστερημένη αυτοκρατορία της Εγγύς Ανατολής και μάλιστα σε μια εποχή που πάνω της συγκεντρώνονταν το ενδιαφέρον της Δύσης, γιατί δεν θ' αργούσε να ξεσπάσει ο Κριμαϊκός πόλεμος και οι Αγγλογάλλοι να βρεθούν στο πλευρό της Τουρκίας εναντίον της Ρωσίας.

«Εν τούτοις», γράφει ο Κ. Ράδος, «δεν είναι ακόμη το ιστορικόν μυθιστόρημα, δι' ό ο Ξένος εφαινετο προωρισμένος. Με όλας τας ιστορικάς σκηνάς δι' ων είναι εγκατεσπαρμένον είναι μάλλον μυθιστόρημα περιπετειών, ηθογραφία και σκηναί εκ του συγχρόνου βίου της Ανατολής, τ' αποκαλυπτήρια της σηπεδόνος μιας κολοσσιαίας αυτοκρατορίας, και δια μέσου των σκηνών αυτών εν δράμα μετά τέχνης και επινοητικά εξελισσόμενον».

Ο Κ. Ράδος με την προσοχή που έδωσε στο έργο του Στ. Ξένου, επανόρθωσε την αδικία που του κάναν οι περισσότεροι, αν όχι το σύνολο των ιστορικών του ελληνικού μυθιστορήματος να ασχολούνται μόνο με τη δίτομη "Ηρωίδα της ελληνικής επανάστασεως του 1821" και να παρασιωπούν το άλλο έργο του, μάλλον γιατί το αγνοούν. Η αλήθεια είναι πως για να γνωρίσεις και να μιλήσεις, για τα τόσο εκτεταμένα μυθιστορήματά του

και τα άλλα κείμενά του θα χρειαστεί να θυσιάσεις μεγάλο μέρος από τη ζωή σου. Κι αυτό θα ήταν ίσως δυνατό για τους συγχρόνους του, επειδή θα τα παρακολουθούσαν όταν κυκλοφορούσαν σε τόμους. Αλλά αργότερα, ύστερα από δεκαετίες, οι μεταγενέστεροι, όση καλή θέληση κι αν είχαν, θα συναντούσαν πολλές δυσκολίες· έργα που διαβάστηκαν πάρα πολύ στον καιρό της κυκλοφορίας τους, ύστερα από το θάνατο του συγγραφέα τους θ' απαιτούσαν πολλή έρευνα στα παλαιοβιβλιοπωλεία, στις δημόσιες και ιδιωτικές βιβλιοθήκες για να τα βρεις.

Είναι συγγραφέας πολυγραφότατος. Το μόνο μυθιστόρημά του που ξέρουν οι περισσότεροι ιστορικοί είναι η "Ηρωίδα της ελληνικής επανάστασεως". Ίσως γιατί είναι μεγαλοϊδεάτικο και φιλοεκκλησιαστικό. Αυτά τα δυο στοιχεία καλύπτουν την έλλειψη κάθε άλλης λογοτεχνικής αξίας. "Ο διάβολος εν Τουρκία" με όση φαντασία κι αν έχει γραφεί, δένεται σφιχτά με την πραγματικότητα. Ο Στέφ. Ξένος εκθέτει καταστάσεις που έχει ζήσει από την παιδική του ηλικία. Στο μεταξύ πέρασε ένας και μισός αιώνας από τότε που πρωτοεκδόθηκε στ' αγγλικά, οι αντιλήψεις και η τεχνική του μυθιστορήματος άλλαξαν και η αξία του "Διαβόλου εν Τουρκία" είναι μόνο ιστορική.

Όμως ο Στέφ. Ξένος δεν έμεινε στις ίδιες μορφές. Η πεζογραφία είναι ένα από τα επαγγέλματά του. Συνεργάζεται με μελέτες στον αγγλικό τύπο και γράφει με αυτοπεποίθηση και ελευθερία χωρίς να επηρεάζεται από τις μορφές που επικρατούν στο παγκόσμιο μυθιστόρημα. Διαλέγει το

γράψιμο που τον εξυπηρετεί στις ανάγκες, στην έκφραση των ιδεών του.

Στο τρίτο μυθιστόρημά του δε διαστάζει να δώσει μυθιστορηματική μορφή στο δημοσιογραφικό ρεπορτάζ του δικαστικού και αστυνομικού διωγμού του πατέρα του, πρόξενου της Ελλάδας στη Σμύρνη, "Η κιβδηλία" (1859) δεν είναι άλλο από τη μυθιστοριοποίηση της δίκης του συκοφαντικά κατηγορούμενου Θεόδωρου Ξένου για κιβδηλία.

«*Εν έτει 1859 δύο πολυτελέστατοι τόμοι, γράφει ο Κ. Ράδος, αφηγούνται την βδελυραν συκοφαντίαν την εξυφανθείσαν κατά του πατρός του... ως ιδρύσαντος και συντηρούντος κρυφά νομισματοκοπείον ενώ έκοπτε ελληνικά τάληρα, την ενδεκάμηνον εν ταις φυλακαίς του Γκαρμπολά, υποδικίαν του ατυχούς και ευγενούς γέροντος, εντός λειψάνου του Ιερού αγώνος, την πανηγυρικήν τέλος αθώωσίν του*».

Και συμπληρώνει ο ιστορικός Κ. Ράδος:

«*Δι' αυτού ηθέλησε να καταστήσει όλους τους Έλληνες κοινωνούς των πόνων και του θυμού του. Ήθελε να μαστιγώσει πάντας τους πραγματικούς και φανταστικούς διώκτας του πατρός του. Εν τη "Κιβδηλία" όμως αυτή δεν αρκείται ν' αφηγηθή την δίκην του πατρός του· συμφύρει εν τω πλουσίως εικονογραφημένω τούτω βιβλίω παντός είδους άλλας ειδήσεις, τον πόλεμον της Ανατολής, την στέψιν του Αυτοκράτορος πασών των Ρωσιών...*»

Ο Στ. Ξένος βρήκε στο πρόσωπο του Κ. Ράδου τον υμνητή του. Ίσως γιατί όταν άρχισε να γράφει κυκλοφορούσαν και διαβάζονταν τα βιβλία

του. Γράφει ακόμα: «*Η κυρία αυτού αρετή είναι η πνοή, η μακρά και ισχυρά πνοή, το λεγόμενον soufflé, τόσο σπάνιο εις τους δημιουργικούς συγγραφείς της νεωτέρας Ελλάδος. Ο τόσο ασθενής τους φυσικούς πνεύμονας Ξένος έχει χαλύβδινα στέρνα συγγραφέως. Οι τρεις τόμοι δι' αυτόν, ώ είναι εν χωρατόν. Είναι ούτως πλασμένος δια τα έργα τα λεγόμενα de longue haleine*».

Αλλά έχει και τις επιφυλάξεις του ο υμνητής του, καθηγητής Πανεπιστημίου, «... *αλλ' είναι απιστεύτως ατημέλητος δια να είναι μέγας συγγραφεύς. Δια τον ένα και τον άλλον λόγο δεν επεξεργάζεται επιμελώς τα έργα του*». Αλλ' αυτός δεν είναι λόγος να τον αγνοούν οι μελετητές της λογοτεχνίας μας. Ο Ξένος ανήκει στη σχολή εκείνη των Ευρωπαίων μυθιστοριογράφων, που σχημάτιζαν ολόκληρο συνεργείο για να γράψουν τα μυθιστορήματά τους.

Με την "Κιβδηλία" ο Ξένος εγκαινιάζει νέα περίοδο στο δικό του μυθιστόρημα όπως και στο ελληνικό μυθιστόρημα. Αυτός ο σταθμός επισημάνθηκε ως τώρα από τους μελετητές της λογοτεχνίας μας με αφορμή το "Θάνο Βλέκα" (1855) του Παύλου Καλλιγιά.

Στη δεκαετία του 1850 σημειώνεται μια γενικότερη στροφή στη ζωή της Ελλάδας. Η κοινωνία δε μοιάζει καθόλου με τον προηγούμενο εαυτό της. Η Αθήνα έχει ξεφύγει από το αλλοτινό μικρό χωριό το σκαρφαλωμένο στις βορεινές πλαγιές του ιερού βράχου της Ακρόπολης, την Πλάκα. Έχουμε τα πρώτα ελπιδοφόρα, για τότε, μηνύματα της αστυφιλίας. Οι επαρχιακές πόλεις και κωμοπόλεις ε-

πικοινωνούν εμπορικά με την πρωτεύουσα και τη διογκώνουν σιγά σιγά ενώ και ο Πειραιάς, σε λίγο θα πάρει το σχήμα του κεντρικού λιμανιού της χώρας και θα συγκεντρώσει το εισαγωγικό και εξαγωγικό εμπόριο. Η κοινωνία παύει να χωρίζεται σε μια μικρή μειοψηφία πλουσίων και στην ομοιόμορφη πλατιά φτωχολογία· η διαίρεση σε τάξεις προχωρεί. Οι ταξικές συγκρούσεις παίρνουν άλλη μορφή. Το παλάτι θέλει να προλάβει μια νέα 3 Σεπτεμβρίου 1843, που κατέργησε τη μοναρχία και την αντικατέστησε με τη συνταγματική κοινοβουλευτική βασιλεία. Όταν λύνεται η Αγγλογαλλική κατοχή του Πειραιά του 1854, ετοιμάζεται να καταργήσει τα πολιτικά κόμματα.

Με το περίφημο υπόμνημα του Αλέξ. Ραγκαβή, υπουργού των Εξωτερικών επιδιώκει να πάρει την συγκατάθεση των "Προστάτιδων Δυνάμεων". Το πληροφορείται η Γερουσία και ξεσηκώνεται· υποχρεώνει το Ραγκαβή να ταπεινωθεί και να ζητήσει συγγνώμη.

Από δω ξεκινάνε τα πολιτικά, στρατιωτικά και φοιτητικά κινήματα που καταλήγουν στην έξωση του Όθωνα την 10 Οκτωβρίου 1862.

Αυτή η στροφή εικονίζεται και στην ιστορία του ελληνικού μυθιστορήματος. Σταματάει ο εξωπραγματικός ρομαντισμός να καταδυναστεύει την πεζογραφία· τον διαδέχεται ο ρεαλισμός. Άλλοι λεν αντί για ρεαλισμός, ηθογραφία. Ούτε ο "Θάνος Βλέκας" του Καλλιγά έχει ηθογραφία, ούτε πολύ περισσότερο η "Κιβδηλία" του Ξένου.

Αξίζει να σημειωθεί ότι ο νόθος ρομαντισμός οφείλεται τυπικά στους

Φαναριώτες, που τον κουβαλάν από τη Δυτική Ευρώπη, όπου έζησαν τα χρόνια των σπουδών. Αυτό ίσως έχει κάποια περισσότερο από τυπική σημασία, όμως δεν είναι ουσιαστική. Ως την έξωση του Όθωνα όλοι οι μυθιστοριογράφοι είναι ή Φαναριώτες ή κατάγονται από τη Μικρά Ασία και ζήσαν πολλά χρόνια στη Δύση. Η ελληνική κοινωνία του δημοτικού τραγουδιού, η αγροτική, δεν μπορούσε να δημιουργήσει προσωπική λογοτεχνία, λογοτέχνες επώνυμους. Και ο Παύλος Καλλιγάς, και ο Στέφανος Ξένος και οι άλλοι που θα ακολουθήσουν, ο Εμ. Ροϊδης και ο συγγραφέας της "Στρατιωτικής ζωής εν Ελλάδι" και ο συγγραφέας της "Κλεονίκης" και ο Δημήτριος Βικέλας, έρχονται από τη Δύση διαμορφωμένες προσωπικότητες.

Το θέμα δεν είναι η προέλευση των πεζογράφων, αλλά το κοινωνικό περιβάλλον, η «περιρρέουσα ατμόσφαιρα» όπως την είπε ο Ροϊδης. Τη στροφή προς το ρεαλισμό την επέβαλε η γενικότερη αλλαγή της κοινωνίας, αυτή που έφερε αργότερα το ξύπνημα της γλωσσικής συνείδησης και την αστική πνευματική αναγέννηση του 1880. Όταν ήρθαν από την Ευρώπη οι Φαναριώτες στο Ναύπλιο έφεραν μαζί τους το ρομαντισμό· δεν υπήρχε κοινωνία, που θα μπορούσε ν' αντιδράσει. Όταν αργότερα με την οικονομική ανάπτυξη δημιουργήθηκαν κοινωνικές τάξεις, καλλιεργήθηκαν τάσεις οι αλλαγές από το υπόβαθρο να περάσουν και στο εποικοδόμημα, τότε τα ξένα αισθητικά ρεύματα για να πιάσουν έπρεπε να βρίσκουν κάποια ανταπόκριση με το τοπικό περιβάλλον.

Η φιλολογική έρευνα δεν τίμησε με την προσοχή της το έργο του Ξένου. Συμπληρώνεται αιώνας από τη χρονιά που πέθανε πάμφτωχος στα παλιά Σφαγεία της Αθήνας το 1894. Λείπει ακόμα και ένας στοιχειώδης πίνακας των βιβλίων και των δημοσιευμάτων του ώστε να μπορεί κανείς να παρακολουθήσει τις συγγραφικές δραστηριότητές του. Τελευταία (1988) κυκλοφόρησε από τις εκδόσεις του ιδρύματος Κώστα και Ελένης Ουράνη της Ακαδημίας "Η ηρωίς της ελληνικής επανάστασεως". Η εισαγωγή της Βικτωρίας Χατζηγεωργίου-Χασιώτου φέρνει ξανά στη μνήμη του σημερινού αναγνωστικού κοινού το συγγραφέα της "Ηρωίδας". Την έχει απασχολήσει πολύ ο Ξένος και ετοιμάζει από χρόνια το βιβλίο της για τη ζωή και το έργο του. Κάθε καθυστέρηση στη δημοσίευσή της ζημιώνει την ιστορία της λογοτεχνίας, αλλά και την οικονομική ιστορία και την ιστορία της ελληνικής αστικής τάξης. Η δημοσίευση της μελέτης της Χατζηγεωργίου-Χασιώτου θ' ανοίξει νέους ορίζοντες στη γνώση της ιστορικής πορείας της νέας Ελλάδας κι αν αυτή η μελέτη περιοριστεί στο ελάχιστο, θα δώσει την πλήρη εργογραφία του Ξένου.

Ο Στέφανος Ξένος δημοσίευσε σε συνέχειες στην εφημερίδα "Νέαι Ιδέαι" τον Ιανουάριο του 1883 τη νουβέλα "Πρίγκιψ Κορσακώφ εν τη φυλακή του Κόκλα εις Αθήνας". Ο ήρωας της νουβέλας είναι ένας Έλληνας Κωνσταντινοπολίτης που επεκτείνει τη δράση του ακόμα και στη Λατινική Αμερική, που συλλαμβάνεται στην Κέρκυρα μάλλον τυχαία, μεταφέρεται στην Αθήνα, κλείνεται

στις φυλακές Κόκλα - ο Ξένος τις χαρακτηρίζει "χοιροστάσιο" για την αθλιότητά τους -, επιχειρεί να δραπετεύσει και σκοτώνεται από τους ένοπλους φύλακες.

Ο Ξένος παρουσιάζοντας τον ψευτοπρίγκιπα γενικεύει τις κρίσεις του πάνω στον τύπο αυτόν του τυχοδιώκτη! Αν δεν άρχιζε το στάδιο του κλέφτη, με τα φυσικά προσόντα και τις σπουδές που έκανε θα μπορούσε να εξελιχτεί με μεγαλοφυΐα προς δόξαν του εθνισμού του, αλλά έπαιξε με τα πάντα. Την αυτή αρχή ακολούθησαν και άλλοι πολλοί σήμερα «*παρασημοφόροι χρυσοκάνθαροι των Αθηνών. Είπον ή του ύψους ή του βάθους και εφώρμησαν προς κατάδιωξιν του πλούτου δια παντός ατίμου και προδοτικού μέσου. Τον απήλαυσαν και χαίρονται και ευφραίνονται εντός της διεφθαρμένης αυτής πολιτείας σήμερον τα προϊόντα της επιτυχίας των προς γενικήν κατασχύνην των δημιουργησάντων την παλιγγενεσίαν της Ελλάδος*».

Και παρακάτω: «*Η νέα Ελλάς, έχει την τιμήν και δόξαν να γεννά σήμερον τους μεγαλυτέρους αγύρτας. Οι Πολωνοί άλλοτε και οι Άγγλοι είχαν τα πρωτεία οψέποτε εκ των σπουδαίων και παστρικοτάτων τούτων δύο εθνών εξήρχοντο τοιούτοι. Σήμερον η νέα Ελλάς ανέδειξε σωρηδόν εξοχωτέρους νέους εις το στάδιον τούτο, αι δε κλειναί Αθήναι, μετεβλήθησαν εις μίαν παγκόσμιον απέραντον αποθήκην καταπεπληρωμεύην τοιούτων, εκ της οποίας το νοήμον κοινόν προμηθεύεται τους υπουργούς του, τους βουλευτάς του, τους καθηγητάς, τας διδασκαλίσσας του, τους, τους...*»

Ο Τιμολέων Φιλήμων μας δίνει στην πλατιά νεκρολογία για τον Ξένο μια βιβλιογραφία για τα ξένα δημοσιεύματά του· η Β. Χατζηγεωργίου-Χασιώτου τη συστηματοποιεί και, όπως φαίνεται στη μελέτη της που ετοιμάζει, θα την ολοκληρώσει!

Ο ίδιος ο Στ. Ξένος δημοσίευσε στις "Νέες Ιδέες" μια "Αγγελία" με χρονολογία 4 Φεβρουαρίου 1882 για τις προσεχείς εκδόσεις του. Απευθύνονταν στους «*απανταχού Έλληνας και Φιλέλληνας*» και ζητούσε τη συνδρομή τους για να εκδόσει τα μυθιστορήματά του επειδή τα οικονομικά του δεν του επέτρεπαν ν' αναλάβει μόνος του τη δαπάνη. Μάλλον δεν βρήκε ανταπόκριση. Ο όγκος των έργων που αναγγέλει να εκδόσει υπολογίζεται πρόχειρα σε έξι χιλιάδες σελίδες. Είναι απώλεια να μην έχουμε συγκεντρωμένο όλο το έργο του σε τόμους. Ωστόσο κάτι μπορεί να μας παρηγορεί· οι ιδέες και κρίσεις του για την ελληνική και την παγκόσμια κοινωνία κατάσπαρτες στο σκορπισμένο σε περιοδικά και εφημερίδες έργο του παραμένουν κτήμα των μελετητών και ευρύτερων κύκλων παντοτεινά. Μόνο που χρειάζεται επίπονη και υπομονετική απασχόληση.

Ο Στεφ. Ξένος ήταν ένας πεζογράφος και διανοητής στην κατηγορία των συγγραφέων του 19ου αιώνα, του Βίκτορα Ουγκώ, του Ευγένιου Σύη, του Ντίκενς, μεγάλων ανθρωπιστών και κριτικών των κοινωνικών καταστάσεων, που απευθύνονταν και ξεσήκωναν τις εκατοντάδες χιλιάδες των αναγνωστών τους σε όλον τον κόσμο. Πραγματικά πιστεύω πως στο πρόσωπο του Ξένου η Ελλά-

δα έχει στις δικές της διαστάσεις έναν Ουγκώ. Το είδος του είναι το περιπετειώδες κοινωνικό μυθιστόρημα. Το μόνο έργο που μπόρεσε να προχωρήσει χωρίς και να το τελειώσει - έφτασε στον πέμπτο τόμο - είναι "Τα απομνημονεύματα ενός δυστυχούς ήτοι ο βίος των νόθων τέκνων".

Δημοσιεύονταν σαν επιφυλλίδα στις "Νέες Ιδέες" κάθε μέρα το 1883. Στοιχειοθετημένο όπως ήταν στις σελίδες της εφημερίδας το τύπωσε σε ξεχωριστούς τόμους στο ίδιο πιεστήριο ως τον τέταρτο τόμο. Τον πέμπτο τόμο τον τύπωσε στα πιεστήρια των καταστημάτων της "Ακροπόλως" του Βλ. Γαβριηλίδη το 1890 με καθυστέρηση επτά χρόνων. Κάθε τόμος σε μικρό σχήμα είχε εξακόσιες σελίδες· το σύνολό του έφτανε στις τρεις χιλιάδες σελίδες.

Σ' αυτό το απέραντο μυθιστόρημα με ήρωα ένα σατανικό άνθρωπο που κατορθώνει από ασήμαντος κοσμικός ν' αναρριχηθεί στο βαθμό του καρδινάλιου του Βατικανού, επισκέπτεται την αριστοκρατική Ιταλία, την επαναστατημένη Γαλλία του 1792, τα απόκρυφα των παλατιών της Πετρούπολης, τις συνοικίες του Λονδίνου με τους τεράστιους πληθυσμούς τους βυθισμένους στην αθλιότητα, την Κωνσταντινούπολη, των φιλικών πρωτεργατών της ελληνικής επανάστασης κ.λπ. Στο στόχαστρό του έχει διαρκώς τη δυστυχία των λαών της Ευρώπης και τη διαφθορά των ανώτερων στρωμάτων της κοινωνίας.

Ο Στ. Ξένος δε διστάζει να ξεσκεπάσει τη σαπίλα της "καλής κοινωνίας" και αυτή η πλευρά του παρουσιάζει μεγάλο ενδιαφέρον, γιατί αποκαλύπτει έναν Έλληνα διανοού-

μενο με τέτοιο θάρρος και τέτοια ιδεολογία που δεν συναντά εύκολα κανείς στην Ελλάδα του περασμένου αιώνα. Το πιο καταπληκτικό είναι ότι αυτή η κριτική του δεν προέρχεται από ταξική αντίθεση. Με προέλευση από πλούσιο και δοξασμένο σόι, θα ήταν φυσικό άλλη στάση να κρατήσει απέναντι στην κυρίαρχη κοινωνική τάξη. Κι όμως αν και ήταν ένας μεγαλοαστός στάθηκε αδίστακτος πολέμιος. Στο τέλος του περασμένου αιώνα δεν λείπουν οι άξιοι διανοούμενοι που κινούνται από ηθικά και μόνο ελατήρια στον πόλεμο κατά της διαφθοράς και της ληστρικής πλουτοκρατίας.

Ο Στ. Ξένος δε σταμάτησε να πολεμά την παρανομία και τη σαπίλα όπου την έβλεπε ως στην τελευταία πνοή του. Το είχε κάνει σκοπό της ζωής του. Στο βιβλίο του "Ο διάβολος εν Ελλάδι", που υπόσχονταν με την "Αγγελία" του να εκδώσει, θα έδινε τη ζωντανή εικόνα της σύγχρονης του Ελλάδας, όπως δεν την έδωσε κανείς άλλος Έλληνας ή Ευρωπαίος. Οι αποκαλύψεις του θα έφταναν ως το κοινοβούλιο και την κυβέρνηση. Θα μιλούσε ανοιχτά, με τα πραγματικά ονόματα των υπουργών και των βουλευτών.

Λυπάται κανείς γιατί ένα τέτοιο αποκαλυπτικό ρεαλιστικό μυθιστόρημα δεν είδε το φως της δημοσιότητας. Θα αφορούσε την Ελλάδα του Χ. Τρικούπη, του Κουμουνδούρου κ.λπ. που τόσο έχει μυθοποιηθεί. Όμως αν δεν έχουμε το μυθιστόρημα, έχουμε το υλικό του, τα στοιχεία του σε άλλη μορφή: στην ιλαρά τραγωδία του π.χ. "Οι Χρυσοκάνθαροι" (1887), όπου περιγράφεται ωμά η Ελλάδα

του Ανδρέα Συγγρού, και των άλλων συντρόφων του τοκογλύφων, βουλευτών, μεσαζόντων κ.λπ.

Στο τελευταίο πριν από το θάνατό του δράμα με τον τίτλο "Οι σύγχρονοι" δίνει την ακτινογραφία της αθηναϊκής κοινωνίας μετά την άλωσή της από τους "χρυσοκάνθαρους": «*Ουδέποτε οι Αθηναίοι ουδέ επί Δημητρίου του Πολιορκητού ήσαν τόσον εξαχρεωμένοι όσον σήμεραν. Τίνες οι αίτιοι της διαφθοράς ταύτης; Ευρισκόμεθα εις χείρονα φθονομοχθηρίαν ή επί Αριστείδου; Δεν πρόκειται πλέον περί εξορίας, και οστράκων, αλλά περί δολοφονιών, αυτοκτονιών και περί μιας μεγάλης ποικιλίας, των πόλεων και των χωριών, και ορέων και των αγρών εννομοπραγούς ληστείας. Αιμοχαρής και αναίσχυντος η φιλοδοξία! Ο αποφαντισθείς κομματισμός απεδίωξε παν ευγενές αίσθημα εκ της καρδιάς του πολιτευομένου. Έκαστος ως άλλος Καλλιγούλας, επιθυμεί άπαντες αι αντίπαλοί του να είχαν μία κεφαλήν, όπως δια μιας την αποκόψη... Τίνες διέφθειρον τόσον ταχέως την χώραν ταύτην; Τούτο είναι το μεγαλύτερον θαύμα του αιώνος. Άλλοτε εχρειάζοντο αιώνες και δυναστείαι όπως διαφθαρεί μία χώρα. Σήμεραν κατάρθωθη εν Ελλάδι εντός ολίγων ετών... Ωραία μέγαλα των πλουσίων, αλλά ποιοί ούτοι; Πώς και πού έκαμαν τα πλούτη των; Γνωρίζω των περισσοτέρων τούτων. Γνωρίζω το παρελθόν των. Είναι όμοιον της Λαϊδος, της Ροδόπης, της Άκκας Λαυρεντίας, της Φωστίνης, αίτινες μετά ταύτα ίδρυσαν ναούς μεγαλοπρεπείς, στοάς, και βωμούς όπως εξαγνισθούν...»*

Σήμερα οι ανάλογοι απόγονοι

των Συγγρών, των Αβέρωφ - γιατί γι' αυτούς πρόκειται - δεν ιδρύουν νοσοκομεία και φυλακές, αλλά κάνουν δωρεές εκατομμυρίων στο κράτος για να γλυτώνουν "σύμφωνα με το νόμο" τη βαριά φορολογία!

Ο Στ. Ξένος αφού με την "Κιβδηλία" έδωσε την ανατομία της εποχής του Όθωνα, προς το τέλος της ζωής του δε δίστασε να ακτινογραφήσει την εποχή του Χ. Τρικούπη, του Ανδρέα Συγγρού, Τζωρτζή Κορωνιού,

Στέφανου Σκουλούδη, της Εθνικής Τράπεζας της Ελλάδας...

Αυτή την τελευταία εποχή δεν κατόρθωσε να τη δώσει σε μυθιστόρημα. Το θέατρό του έχει την αξία του ντοκουμεντου, αλλ' αυτή δεν είναι λογοτεχνική. Είναι πολύτιμο γιατί δένει τα στοιχεία και τις αιτίες της καθολικής καθυστέρησης της Ελλάδας. Η αστική τάξη της έμεινε ατροφική. Ποτέ η χώρα δε γνώρισε το φυσιολογικό αστικό μετασχηματισμό. Από κει όλα τα δεινά που ζει ακόμα.

ΔΗΜΟΣ ΠΡΕΒΕΖΑΣ

**ΣΥΜΠΟΣΙΟ
ΓΙΑ ΤΟΝ
Κ.Γ. ΚΑΡΥΩΤΑΚΗ**

Πρέβεζα, 11-14 Σεπτεμβρίου 1986

**ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ
ΜΕΜΗ ΜΕΛΙΣΣΑΡΑΤΟΥ**

ΠΡΕΒΕΖΑ 1990